

KILIÇINI MAĞARASI (ANTALYA) BULUNTUSU IŞIGINDA MÖ 3. BİNYIL SONUNA KADAR ANADOLU KILIÇLARININ GELİŞİMİ: TİPOLOJİK VE FONKSİYONEL BİR ANALİZ

THE SWORD FROM KILIÇINI CAVE (ANTALYA) AND
THE DEVELOPMENT OF ANATOLIAN SWORDS UNTIL
THE END OF THE 3RD MILLENNIUM BC: A
TYPOLOGICAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS

H. Levent KESKİN*

Özet

Kılıçlar fonksiyonel kullanımları yanında, sahip oldukları sembolik değer açısından metal silah tipleri içinde özel bir formu yansıtır. Anadolu, en eski kılıç örneklerinin ele geçtiği ve bu tipin gelişiminin uzun bir süre boyunca izlenebildiği bir bölge olması açısından bu konuda son derece önemli bilgiler sunmaktadır. MÖ 4. Binyılın sonlarında ilk olarak Doğu Anadolu'da başlayan kılıç üretimi sonraki binyıl boyunca diğer bölgelerde farklı tipler ve teknolojik gelişimi yansıtan değişik denemelerle devam etmiştir. Antalya yakınlarında Kılıçini Mağarası'nda bulunan bir kılıç da Anadolu'ya özgü hançer formlarından gelişen bir tipin güney kıyılarındaki bir temsilcisi olarak ilave bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada, Kılıçini örneğinden hareketle, Anadolu'da bu formun tarihsel gelişimi ve MÖ 3. Binyıl sonuna kadar olan süreçteki üretim geleneği tipolojik ve fonksiyonel açılarından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kılıçini Mağarası, Kılıç, Erken Tunç Çağı, Metal İşçiliği, Anadolu

Abstract

In addition to their functional use, swords represent an extraordinary form among metal weapons in terms of their symbolic values. Anatolia provides valuable insights on this very subject since the oldest examples of this weapon type come from this region and the development scheme of this form can be traced for a long time. Initially started in Eastern Anatolia at the end of the 4th Millennium BC, the production of swords continued through the succeeding millennia in different parts of the country with emerging new types and various experimental approaches reflecting technological innovations. A sword found in Kılıçini Cave near Antalya provides additional information as a southern representative of this type, which developed from a distinct dagger form unique to Anatolia. In the light of Kılıçini

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, levkes@gmail.com.

example, this study aims to reveal the historical development of this particular form and the tradition of sword production in Anatolia until the end of the 3rd Millennium BC, in terms of both typological and functional aspects.

Keywords: *Kılıçını Cave, Sword, Early Bronze Age, Metalworking, Anatolia*

Dünyada metalürjik aktivitelerin ilk başladığı bölgelerden biri olan Anadolu, bu konudaki liderliğini sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. MÖ 5000 yılları civarında ekstraktif metalürjinin başlamasının ardından bu aktiviteler daha da çeşitlenerek devam etmiştir. MÖ 3. Binyıl başlarında, Erken Tunç Çağı'yla (ETÇ) birlikte, ülkenin farklı bölgelerinde gelişen metal endüstrileri, gerek teknolojik seviye gerekse eser repertuarı açısından son derece gelişkin bir karakteri yansıtmaktadır. Anadolu'nun bu alandaki öncü rolü, toplumsal hiyerarşi sonucu ortaya çıkan yönetici sınıfların güç ve iktidar simgesi olarak üretilmiş özel bir silah tipi olan kılıçların en erken örneklerinin bu coğrafyada ortaya çıkmasında da kendini göstermektedir. Anadolu'da bulunan bu en eski kılıç örnekleri, MÖ 4. Binyıl sonlarından 2. Binyıl başlarına kadar devam eden yaklaşık bin yıllık süreç boyunca bu silah tipinin erken dönem gelişimi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Az sayıda istisna haricinde MÖ 2. Binyıl öncesi kılıç örneklerinin neredeyse tamamı Anadolu'da ele geçmiştir. Bu durum, bu en eski örneklerin tesadüfi ve izole buluntular olmaktan ziyade, uzun ve köklü bir geleneğin başlangıcı olarak yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Kılıçını Mağarası'nda bulunan bir kılıç da bu geleneğin temsilcisi olarak, bu silah formunun Anadolu'daki tarihsel gelişim süreci hakkında ilave bilgiler sunmaktadır.

Bu makalede incelenen eserin ele geçtiği Kılıçını Mağarası 1993 yılında Karain kazı ekibi tarafından bölgede yürütülen yüzey araştırmaları kapsamında ilk olarak Philippe Lacroix tarafından keşfedilmiş ve aynı yıl ekip tarafından tekrar ziyaret edilmiş ve araştırılmıştır¹. Yağca Köyü sınırları içerisinde, Mustanini Mağarası'nın 75 m kuzeyinde yer almakta olup denizden yüksekliği 350 metredir (Fig. 1)². Mağaranın içi oldukça büyük bir galeri şeklindedir. İçeride, büyük çaptaki göçüklere bağlı olarak dolguların yer yer sürüklenerek yer değiştirmiş olduğu; bu arada kimi yarıkların da oluştuğu saptanmıştır. Speolojik açıdan ilginç oluşumlar barındıran mağara arkeolojik açıdan da önemli buluntular vermiştir. Lacroix'nın ilk ziyareti sırasında keşfettiği kılıca ilaveten (Fig. 5), Karain ekibinin araştırması sırasında bulunan eserler bir hançer, süs iğnesi ve saç halkası ile pişmiş topraktan çizi bezemeli bir ağırşak ve kumtaşından bir biley taşından

¹ Yalçınkaya 1995a, 11.

² Yalçınkaya 1995b, 65.

oluşur³. Buluntuların dağınık bir şekilde ele geçmesi kesin kontekstleri hakkında yorum yapmayı güçleştirmektedir, ancak mağara içinde ele geçen bir kafatası ve yakınındaki *pithos* parçaları ile dağınık durumdaki insan kemikleri bunların bir mezara ait olabileceğini akla getirmektedir. Buluntuların genel karakteri de bir mezar envanterini yansıtmaktadır. İkinci bir olasılık ise tüm eserlerin ya da özellikle silahların toplu ya da münferit olarak çeşitli amaçlarla mağaraya bırakılmış olmalarıdır (adak, depolama, saklama vb.).

Cinsi: Kısa Kılıç (Fig. 2-3)

Müze Envanter No: 1.47.93 (Antalya Müzesi)

Uzunluk: 51,00 cm

Genişlik (dil): 2,20 cm

Genişlik (omuz): 4,60 cm

Genişlik (namlu-maksimum): 4,40 cm

Kalınlık (dil): 0,35 cm

Kalınlık (namlu-maksimum): 0,80 cm

Perçin deliği çapı: 0,45 cm

Tanım: Tam. Ucu hafifçe yuvarlatılmış dikdörtgen dilli. Yuvarlatılmış omuzlardan itibaren hafif içbükey şekilde uca doğru daralarak devam eden yan kenarlar sivri bir uçla sonlanmakta. Basık altıgen kesit, gövde boyunca, vurgulanmış bir zıh yüzeyi oluşturmaktadır. Dilin üst kısmına yakın kısımda tek perçin delikli. Namlunun orta kesimlerinde, her iki kenarda olasılıkla kullanıma bağlı çentikler oluşmuş. İki parçalı kalıpta yekpare döküm tekniğinde üretilmiş ve çekiçlenerek son şekli verilmiş. Yoğun şekilde korozyona uğramış.

Bu eserin temsil ettiği form, metal silahlar açısından aslında oldukça problemlili bir konuyu yansıtmaktadır. Hançer ve kılıç tipleri arasındaki

³ Yalçınkaya 1995b, 65, Lev. VI, 1-6. Söz konusu yayında çizimleri verilerek kısaca değinilen ve Erken Tunç Çağı sonu-Orta Tunç Çağı başına tarihlenebileceği söylenen eserler üzerinde şimdiye kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Kılıcını'nde ele geçen diğer eserler Karain Mağarası'nda ele geçen bir grup metal eserle birlikte ayrı bir çalışma kapsamında tarafımdan yayına hazırlanmaktadır. Bu vesileyle eserler üzerinde çalışmama ve yayınlamama izin veren Prof. Dr. Işın Yalçınkaya'ya ve kazı arşivi fotoğrafları ile araştırmayla ilgili bilgilerini benimle paylaşan Prof. Dr. Harun Taşkıran'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, eser üzerindeki çalışmalarım sırasındaki yardımları ve yakın ilgilerinden dolayı Antalya Müzesi Müdürü Mustafa Demirel şahsında tüm müze çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

ayrım, özellikle erken dönem örnekleri ve belirli bir uzunluğun altındaki eserler için çok kesin değildir. Eski tarihli çalışmalarda bu ayrımın daha çok eserin uzunluğu baz alınarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin Bonnet 40 cm üzerindeki tüm eserleri kılıç olarak tanımlarken⁴ bu konuda en yaygın kabul gören çalışmayı gerçekleştiren Gordon hançer ve kılıçları uzunluklarına göre 4 ayrı kategori altında sınıflandırmakta ve 20-28 inç arasındakileri kısa kılıç, 28 inçten uzunları da uzun kılıç olarak nitelendirmektedir⁵. Kılıçını örneği, 51 cm uzunluğuyla Gordon'ın kısa kılıç kategorisine girmektedir.

Kılıçların fonksiyonel açıdan değerlendirilmesi de, özellikle erken dönem örnekleri için, oldukça hassas bir konudur. Temelde kılıçlar hançer formlarından gelişmiş olarak kabul edilir ve uzunlukları ile sağlamlığı sağlayan gövde kesitiyle onlardan ayrılır⁶. Buna karşın, morfolojik bazı özellikler ışığında daha kısa örnekleri kılıç olarak değerlendiren çalışmalar da mevcuttur⁷. Bu konuyla ilgili en kapsamlı ve yakın tarihli çalışmalardan birini gerçekleştiren Gernez'e göre morfolojik açıdan yaklaşıldığında bir kılıcın karakteristik özellikleri arasında yer alan namlu kısmının kalınlığı, dayanıklılık ve hafiflik unsurlarının optimum bir kombinasyonunu sağlayacak biçimde olmalıdır. Gövde kesiti de bu gerekliliğin bir yansımasıdır ve çoğu zaman gelişmiş bir forma sahiptir⁸. Buna eklenecek bir diğer özellik, gerek kolay ve sağlam bir tutuş sağlayan gerekse eli koruyucu nitelikteki kabza çıkıntısı ile eğer varsa ilave kabza malzemesinin gövdeye sağlam bir şekilde bağlanmasına yönelik sabitleme işlemidir. Özellikle Geç Tunç Çağı'ndan itibaren görülen ve "gerçek kılıç" olarak niteleyebileceğimiz örneklerde bu kabza çıkıntısı ve gelişmiş sabitleme yöntemleri neredeyse standart bir uygulama olarak gözükmektedir.

Anadolu tüm Önasya ve Ege dünyasında en erken kılıç örneklerinin görüldüğü yer olması açısından önemli bir konuma sahiptir ve bu formun gelişimi ve kullanımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamdaki en erken örnekler Doğu Anadolu'da Arslantepe'den gelmektedir. VI A tabakasındaki III No.lu yapı içinde "Silahlar Salonu (*Hall of Weapons*)" olarak adlandırılan A 113 No.lu mekânda ele geçen dokuz kılıç⁹, gerek kimyasal kompozisyonları gerekse bazı örneklerde görülen süslemelerle o dönem metal işçiliğinde ulaşılan düzeyi ve eserlerin prestij değerlerini göstermesi açısından da önemli veriler sunmaktadır. Saray kompleksinden

⁴ Bonnet 1926, 72.

⁵ Gordon 1953, 67.

⁶ Przeworski 1967, 147.

⁷ Gernez 2007, 433; Schulz 2006, 215 ve dn 3.

⁸ Gernez 2007, 433.

⁹ Palmieri 1981, 104, 109, Fig. 3, 1-4.

elde edilen ¹⁴C tarihlendirmeleri MÖ 3300-3000 aralığını verirken, tipolojik değerlendirmeler ışığında (özellikle birlikte ele geçen mızrak uçlarına yönelik), silahlar 3000 civarlarına tarihlenmekte¹⁰ ve Önasya'nın en erken kılıç tiplerini oluşturmaktadır. Uzunlukları 45,9 ile 62 cm arasında değişen, kendinden kabzalı ve yekpare döküm tekniğinde üretilmiş eserlerden bazılarının kabza kısmında insize çizgiler, üç örnekte de kakma tekniğinde gümüş süslemeler bulunmaktadır. Takip eden VI B dönemine ait "Krali Mezar (*Royal Tomb*)" içinde ele geçen ve daha gelişkin bir gövde kesitiyle birlikte, ince-sap şeklindeki dil kısmıyla farklı bir tipi yansıtan iki kılıç da erken dönem tipleri arasındadır¹¹. Aynı metalürji ekolünün/geleneğinin devamı olarak nitelenen bu yeni tipteki örnekler, ustaların kılıçların sağlamlığını artırmak için, daha en baştan, farklı yollar denediğinin de bir göstergesidir. Stratigrafik açıdan mezar, bir önceki tabakadaki saray kompleksinin yıkılmasından hemen sonraya ait olmakla birlikte bir-iki yüzyıl sonrasına tarihlenmektedir¹². Necdet Dilek koleksiyonundan, Tokat civarlarında bulunduğu söylenen ve Arslantepe'nin ilk grup kılıçlarıyla birebir benzerlik gösteren bir diğer örnek¹³ ile Tülintepe'den Arslantepe VI B örnekleriyle aynı tipte ikinci bir kılıç¹⁴ Arslantepe kılıçlarının izole örnekler olmadığını ve mevcut bir geleneğin temsilcileri olduğunu göstermektedir.

Kafkasya'daki tek bir örnek dışında¹⁵ diğer bölgelerde neredeyse MÖ 2. Binyıl başlarına kadar hiçbir örnek görülmezken Anadolu'da bu geleneğin devamı MÖ 3. binyıl ortalarını takiben Orta Anadolu'da da karşımıza çıkar. Alacahöyük kral mezarlarında ele geçen 3 kılıç Anadolu ustaların bu tip eserlerin üretimlerini devam ettirdiklerini göstermektedir. MA' mezarında ele geçen 82,4 cm uzunluğa sahip ve ince, uzun dil kısmında tek perçin deliği bulunan örnek¹⁶ gövdesinin oval kesiti açısından çok sağlam olmadığından, fonksiyonel kullanıma sahip olmaktan ziyade, prestij eseri olarak yorumlanabilir. Buna karşın K¹⁷ ve S¹⁸ mezarlarında bulunan ve

¹⁰ Di Nocera 2010, 261.

¹¹ Frangipane ve diğ. 2001, 108, Fig. 18, 8-9; Di Nocera 2010, 265, Fig. XIII.4, 18-19.

¹² Di Nocera 2010, 265.

¹³ Zimmermann ve diğ. 2011, 2; her ne kadar eseri yayınlayan Zimmermann tipolojik benzerlik ve yapım teknikleri ile kimyasal kompozisyon açısından eserin Malatya (Arslantepe) kökenli olduğunu öne sürse de (*age*, 5), Frangipane eserin Tokat civarından geldiğini düşünmektedir: Frangipane 2017, 192.

¹⁴ Yalçın – Yalçın 2009, 125-126, Fig. 3, 1.

¹⁵ Klady-Novosvobodnaya mezarlığındaki 31 No.lu kurganda ele geçen bu örnek Arslantepe VI B kılıçlarıyla benzerlik göstermekte ve yaklaşık aynı döneme tarihlenmektedir, bkz. Rezekin 2000, Pl. 56.20 ve Gernez, 441.

¹⁶ Koşay 1938, 115, Lev. LXXXI, 26.

¹⁷ Koşay 1951, 72, K.32, Lev. CLXXXIII, Res. 1.

perçinsiz diğer iki örnek, gövdeye sağlamlık kazandıran merkezi zıh yüzeyine sahip örneklerin de üretildiğini göstermektedir.

Arslantepe örneklerinin de gösterdiği biçimde kılıçlar sıradan eserler olmayıp çoğunlukla güç ve iktidarla bağlantılı sembolik bir değer taşımaktadır¹⁹. Bu anlamda erken dönem örneklerinin fonksiyonel kullanımdan ziyade elit sınıfların ya da yöneticilerin güç göstergesi prestij eserleri şeklinde özel olarak üretildikleri sıkça dile getirilen bir husustur²⁰. Arslantepe ve Alacahöyük MA' örneklerinin tek parçalı açık kalıplarda üretilmiş olmaları ve yeterince sağlamlık barındırmayan oval kesitleri bunların gerçek muharebe silahları olarak üretilmediklerini düşündürmektedir²¹. Buna karşın Arslantepe örnekleri üzerinde yapılan analizler sonucunda eserlerin kimyasal kompozisyonlarında belirgin farklar tespit edilmiştir. Birlikte ele geçen dokuz kılıç ve on iki mızrak ucu üzerinde gerçekleştirilen analizler, hem silahların aynı tabakanın diğer metal eserlerinden farklı bir kimyasal kompozisyona sahip olduğunu hem de her iki grubun farklı arsenik oranları içerdiğini ortaya koymuştur²². Kılıçların mızrak uçlarına oranla daha yüksek arsenik oranına sahip olmaları, sağlamlık kazandırmak amacıyla yapılmış bilinçli bir tercih olarak yorumlanabilir; diğer yandan aynı dönemlerde fonksiyonel kullanım için üretilmiş ve ele geçmemiş örneklerin olması da ihtimal dahilindedir. Tokat kökenli örnekte keskin yan kenarlar üzerinde görülen izler de benzer şekilde, eserin kesici bir silah olarak kullanılmış olabileceğine yönelik bir kanıt olarak yorumlanmıştır²³. Benzer kullanım izleri Kılıçini eseri üzerinde de görülmektedir (Fig. 5).

Boyları uzatılmış hançerler olarak yakın dövüşte avantaj sağlamak üzere üretilmiş ilk kılıçların en büyük dezavantajı yeterince sağlam malzemeden üretilmiş bir namluya sahip olmamaları ve kabza ile namlunun birleşim yerinden kolayca kırılabilir olmalarıydı. Bu durumu aşmak için geliştirilen yöntem, dil kısmından başlayan ve namlu hattı boyunca uca kadar devam eden yatay zıh yüzeyinin (kimi örneklerde silindirik (*midrib*) formda) eklenmesi ve kabzanın sağlam bir perçin sistemiyle tutturulması olmuştur²⁴. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kılıçini örneği de gerek boyu, gerekse bütün

¹⁸ Koşay 1951, 75, Lev. CCIII.

¹⁹ Gernez 2007, 442.

²⁰ Gernez 2007, 442; Klimscha 2018, 222.

²¹ Klimscha 2018, 222.

²² Frangipane ve diğ. 2001, 130; bu durumun, olasılıkla iki ayrı ergitme ve döküm safhasından oluşan farklı üretim süreçlerini işaret ettiği düşünülmektedir.

²³ Zimmermann ve diğ. 2011, 4, Abb. 2.

²⁴ Yadin 1963, 44; Sandars 1961, 19.

gövde boyunca uzanan ve basık altıgen bir kesit oluşturan zıh açısından kısa kılıç olarak sınıflandırılabilir.

Yukarıda da değinildiği gibi Kılıçını Mağarası'nda ele geçen malzeme grubunun kazı buluntusu olmaması, gerek kontekstlerinin belirlenmesi gerekse tarihlendirilmeleri açısından sorun teşkil etmektedir. Bununla beraber, elimizdeki kılıcın yansıttığı genel form ve diğer karakteristik özelliklerin bir bütün halinde ele alınması ve tipolojik gelişim açısından değerlendirilmesi önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak, hançerlerde görülmeye başlanan bu formun gelişim çizgisi ele alınmıştır.

Dil ve namlu şekli açısından değerlendirildiğinde bu tip, Anadolu'ya özgü bir form olarak, özellikle MÖ 3. Binyılın ikinci yarısından itibaren görülen ve yaygın şekilde kullanılan bir silah tipini yansıtmaktadır. Erken tarihli tipolojik sınıflandırmalarda, genellikle dikdörtgen dilli ve üçgen namlulu tip olarak, gövdenin kesitinden bağımsız olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin Stronach bu formu Tip 2 altında değerlendirmekte ve gövde boyunca uzanan geniş zıh yüzeyini ana tipin gelişmiş bir özelliği olarak yorumlamaktadır²⁵. Benzer şekilde Maxwell-Hyslop da geniş zıh yüzeyinin gövdenin sağlamlığını artıran bir unsur olduğundan hareketle, bu forma sahip örnekleri, teknolojik açıdan daha gelişkin bir tip olarak değerlendirmiştir.²⁶

Maxwell-Hyslop'un bu formun en eski temsilcisi olarak tanımladığı Ahlatlıbel örneği²⁷ yanında aynı merkezde ele geçen diğer benzer tipler ve özellikle 40 cm uzunluğundaki örnek²⁸ bu formun kılıçlara dönüşümünün izlenebildiği bir envanteri yansıtmaması açısından oldukça önemlidir. Bu son örneğin ele geçtiği kadın mezarında birlikte bulunduğu sap delikli balta²⁹ bu eserlerin prestij göstergesi olarak kullanımlarına da işaret etmektedir. Stratigrafik bir kontekstten gelmemekle birlikte, Troia II. tabakanın geç evresine tarihlendirilen Polatlı örneği de genel form ve zıh yüzeyi itibarıyla Kılıçını örneğine yakın durmakta ve bu tipin aynı bölgedeki bir diğer temsilcisini oluşturmaktadır³⁰. Stronach, özellikle Ahlatlıbel ve yakın bölgedeki diğer bazı örneklerden hareketle, geniş zıh yüzeyine sahip bu formun olasılıkla MÖ 2400 yıllarında Orta Anadolu civarlarında ortaya

²⁵ Stronach 1957, 94.

²⁶ Maxwell-Hyslop 1946, 14, Tip 12.

²⁷ Koşay 1934, 75, 92, Lev. 5.

²⁸ *age*, AB 579, 75 ve 93.

²⁹ *age*, 93.

³⁰ Lloyd – Gökçe 1951, 60, Fig. 14, 12.

çıktığını ve oradan da ilk önce Kilikya ve sonrasında Önyasya'nın diğer bölgelerine yayıldığını öne sürmüştür³¹.

Horoztepe kökenli olarak New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan eserler arasında da gerek MÖ 3. Binyıl sonlarına tarihlenen erken kılıç örnekleri gerekse bizdeki formu yansıtan hançer tipleri görülmektedir³². Her ne kadar Muscarella, Gordon sınıflandırması ışığında, sadece 50 cm uzunluğundaki tek bir örneği kılıç olarak değerlendirirse de³³, morfolojik açıdan yaklaşıldığında bu gruptaki 30-40 cm uzunluğundaki diğer bazı örnekler de kısa kılıç olarak değerlendirilebilir. Toplam beş eserden oluşan bu grubun önemi, Kılıçını örneğindeki benzer geniş zıh yüzeyine sahip formların, silindirik zıha sahip örneklerle birlikte görülmesidir³⁴. Kökenleri hakkındaki tartışmalar bir yana, eserlerin kapalı bir buluntu topluluğunu temsil ettiği kabul edilirse, her iki formun bir arada ele geçmesi Anadolu ustaların gövdeye sağlamlık kazandıracak farklı denemeler üzerinde çalıştığını da göstermektedir. Metropolitan Müzesi'nde bulunan ve çok farklı tipte metal eserlerin oluşturduğu bu grup için önerilen tarih aralığı da dikkate alındığında³⁵, MÖ 2. Binyıldan itibaren daha yaygın biçimde görülecek olan silindirik zıhlı örneklerin ilk denemelerinin de, kuvvetli bir metal işçiliği ekolüne sahip Orta Anadolu'nun kuzey kesimlerinde başladığı ve buradan diğer bölgelere yayıldığı söylenebilir.

İkiztepe'de ETÇ II ve III dönemi mezarlarında ele geçen altıgen kesitli, benzer forma sahip ve tek perçin delikli örnekler de bu tipin kuzey temsilcileri olarak yaklaşık aynı dönemlerde karşımıza çıkmaktadır³⁶. Sivas Müzesi'nde bulunan ve aynı forma sahip, ancak perçin deliksiz örnek de Ö. Bilgi tarafından ETÇ sonlarına tarihlendirilmektedir³⁷ ve buluntu yeri olarak Sivas civarı kabul edildiğinde şimdilik bu tipin en doğudaki yayılım alanını temsil etmektedir.

Sayısal olarak daha fazla örnek Batı ve Güney Anadolu kökenli eserler arasında görülmektedir. Bunlar arasında ilk grup Bayındırköy kökenli olduğu söylenen bir buluntu topluluğu içindeki örneklerdir. Bu topluluktan bir grubu ilk olarak yayımlayan Bittel, Kılıçını formundaki benzer bir örneği, gerek altıgen kesite sahip olmasından hareketle gelişkin bir tipi yansıttığı

³¹ Stronach 1957, 94.

³² Tezcan 1960, 25, Lev. XXX, 1-5.

³³ Muscarella 1988, 407, No. 541.

³⁴ *age*, 1988, No. 542, 545 (geniş zıhlı), No. 541, 543-544 (silindirik zıhlı).

³⁵ Farklı öneriler bulunmakla birlikte genel kabul gören aralık MÖ 2400-2300 ile 2200-2100 olarak belirtilmektedir: Muscarella 1988, 397.

³⁶ Bilgi 1984, 44, No 50-51, Fig. 13, 50-51.

³⁷ Bilgi 1993, 601, Fig. 2.

için gerekse diğer eserlerden farklı bir patinaya sahip olması nedeniyle, grubun geri kalanından daha geç olmalıdır diyerek, ETÇ sonlarına tarihlendirmiştir³⁸. Aynı grubu, ilave bazı eserlerle birlikte tekrar yayımlayan Schiek ve Fischer, özellikle Kılıçını örneğine benzeyen formları değerlendirirken³⁹, gerek Bittel'in gerekse Stronach'ın bu tipleri genel form itibariyle (uzun dil ve üçgen bıçak formu) perçinsiz ve oval kesitli tiplerle birlikte sınıflandırdıklarını ve çok geniş bir zaman aralığında görüldüklerini belirtmelerine karşın, haklı olarak, özellikle perçinli olmalarının ve daha da önemlisi altıgen kesitin daha gelişkin bir tipi yansıtmasından hareketle farklı bir tip altında değerlendirilmeleri ve basit formlara oranla biraz daha geç döneme (ETÇ sonlarına doğru) ait olmaları gerektiğini belirtmektedirler⁴⁰.

Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan ve Bayındırköy eserleriyle paralel olarak Batı Anadolu kökenli olarak gösterilen ve aynı döneme tarihlenen örnekler de bu tipin sayısını artırmak yanında bu bölgede yaygın bir şekilde kullanıldıklarını göstermektedir. Omuz şekillerinde farklılıklar bulunmakla birlikte tüm örnekler ince uzun dilli, tek perçin delikli ve altıgen kesitli olup Kılıçını örneğine çok yakın formlar da görülmektedir⁴¹. Genellikle MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bu örneklerde belirgin bir şekilde görülen merkezi zıh yüzeyinin, Beycesultan ETÇ I tabakalarında ele geçen ve bu formun öncüllerini oluşturan formlardan⁴² başlayarak Batı Anadolu'da geliştiği ve bu tipin aslen Batı Anadolu'ya özgü bir hançer formunu yansıttığı da söylenebilir.

Benzer formlar Soli Definesi olarak bilinen buluntu grubu içinde de görülmektedir. Toplam 78 eserden oluşan ve Soli-Pompeipolis'te toplu halde bulunduğu belirtilen grubu ilk kez yayımlayan von Luschan eserleri MÖ 2. Binyıl içine tarihlendirmek eğilimindedir, ancak o dönemki karşılaştırma malzemesinin azlığının da bilincinde ve haklı olarak açık bir kapı da bırakmaktadır⁴³. Yaklaşık kırk yıl sonra Bittel tarafından daha ayrıntılı bir şekilde yayımlanan⁴⁴ eserler arasında Kılıçını örneğine benzer formda tipler de bulunmaktadır. Biri perçin deliksiz (S 3422), diğerleri tek perçin delikli olmak üzere (S 3419, 3420, 3421, 3424, 3426) farklı omuz şekillerine ve uzunluklara sahip olmakla birlikte söz konusu altı örneğin tümü gövde boyunca uzanan yatay zıh yüzeyine sahip, altıgen kesitlidir. Bunlar arasında

³⁸ Bittel 1955, 116, Abb. 7.

³⁹ Schiek – Fischer 1965, özellikle No. 1, 11 ve 13: 158, Taf. 23, 1, 11, 13.

⁴⁰ *age*, 161 vd.

⁴¹ Anlağan – Bilgi 1989, 27, Res. 8-11, özellikle 8-9 No.lu örnekler.

⁴² Stronach 1962, 285, Fig. F.9, 1-3.

⁴³ von Luschan 1902, 301.

⁴⁴ Bittel 1940.

S 3419, 25 cm'ye yakın uzunluğuyla Bittel tarafından kısa kılıç olarak değerlendirilmekte diğerleri ise hançerler altında sınıflandırılmıştır⁴⁵. Bu grup içerisinde çok sayıda benzer formun görülmesi, bu tipin Anadolu'nun güney kıyılarındaki yayılımını göstermesi ve Kılıçını örneğinin değerlendirilmesi açısından önemli bir veri sunmakla beraber tarihlendirmeleri tartışmalıdır⁴⁶. Bittel, o zamanki veriler doğrultusunda, özellikle Kuzey Suriye'deki bazı merkezlerden gelen malzemeler ışığında tüm grubu MÖ 2000-1800 aralığına tarihlendirmiştir⁴⁷, ancak bu geç tarih için ana dayanağı, daha gelişkin tipleri yansıttıklarını düşündüğü iki kılıç ile birinde hiyeroglif işaretler bulunan iki damga mühürdür⁴⁸. Buna karşın kimi çalışmalarda bu gruptan bazı eserler MÖ 3. Binyıl sonuna yerleştirilmektedir⁴⁹. Bittel tarafından gelişkin bir kılıç tipi olarak değerlendirilen S3414 No.lu örnekte görülen formun tam benzeri, yukarıda değinilen ve MÖ 3. Binyıl sonlarına tarihlendirilen Horoztepe kökenli eserler arasında da görülmektedir⁵⁰. Tüm eserlerin bir arada bulunmuş olması aynı döneme ait olmaları için bir zorunluluk oluşturmaz. Metal eserler ve metalin kendisi son derece değerli bir meta olduğu için uzun dönemler boyunca saklanmış, nesilden nesile aktarılmış, dolayısıyla farklı dönem malzemeleri bir arada depolanmış şekilde ele geçmiş olabilir. Bu tür bir durum, özellikle define buluntuları açısından, Önasya coğrafyasında sıkça karşılaşılan bir olgudur. Bu doğrultuda, Soli definesi içindeki bazı eserlerin, en azından Kılıçını örneğine benzer formların, Anadolu'da MÖ 3. Binyıl ortalarından itibaren bilinen bir formun biraz daha geç temsilcileri olarak binyılın son çeyreğine tarihlenmeleri olası gözükmemektedir. Stronach da, Soli definesinde yer alan ve Kılıçını örneğiyle benzer formları MÖ 3. Bin içinde ele alarak 2c tipinin Kilikya versiyonları olarak değerlendirmekte ve güney kıyılarındaki bu tipin MÖ 2000lere kadar indiğinin bir göstergesi olarak yorumlamaktadır⁵¹.

Son olarak aynı bölgede ve/veya yakın yerde ele geçen bazı buluntular Kılıçını örneğini değerlendirilmesi ve bu formun bölgedeki gelişiminin takip edilmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan ilki Karabayır

⁴⁵ Bittel 1940, 184.

⁴⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme ve farklı görüşler için bkz. Muscarella 1988, 396.

⁴⁷ Bittel 1940, 204.

⁴⁸ *age*, 189, Taf. IV, S 3413-3414 (kılıçlar); 198, Taf. VI, S 3393-3394 (mühürler).

⁴⁹ Örneğin Mellink 1956, 49.

⁵⁰ Muscarella 1988, No. 541.

⁵¹ Stronach 1957, 96; benzer şekilde tüm grubun MÖ 2200 sonrasına tarihlendirilmesi gerektiğini de belirtmektedir, *age*, 98.

Köyü⁵² yakınlarında ele geçen bir hançerdir. Kırmızı astarlı ufak boy bir testi ile birlikte bir *pithos* içinde bulunan eser, olası bir mezar buluntusu olarak yorumlanmaktadır⁵³. Hançerin gövdesi boyunca uzanan zıh yüzeyi Kılıçini örneğine benzer formda olup dil kısmı kırık olmasına karşın tek perçin deliği tespit edilebilmektedir ve bu anlamda formun bölgedeki diğer bir temsilcisi olarak gösterilebilir.

Bittel bu örneği, Troia'dan ETÇ'na ait hançerlerle aynı grup içinde değerlendirmesine karşın, bu tipin en gelişkin versiyonunu yansıttığını belirterek, Soli definesindeki benzer örneklerden de hareketle MÖ 2. Binyıl ortalarına tarihlendirmiştir⁵⁴.

Benzer şekilde Przeworski de Soli definesi içindeki benzerleri ve Boğazköy'den bir örnekle birlikte tüm grubu MÖ 2. Binyıl sonlarına tarihlemiştir; ancak diğer yandan bu tipin MÖ 3. Bin yıl ortalarından itibaren üreilmeye başlanmış olduğunu söyleyerek Ahlatlıbel'de ele geçen bir örneği⁵⁵ bu tipin öncülü olarak değerlendirmiştir⁵⁶.

Stronach ise bu hançeri Tip 3 altında değerlendirerek, birlikte bulunan testi ve tipolojik değerlendirmeler ışığında MÖ 2500-2200 aralığına tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁵⁷. Karabayır hançerinin de dâhil olduğu ve Anadolu'nun güney kesimlerinde ele geçen bu tipe ait örneklerin, aslen Kuzeybatı Anadolu kökenli bu formun, karasal ticaret yolları aracılığıyla Elmalı Ovası'na kadar yayılımını gösterdiğini de özellikle vurgulamaktadır⁵⁸.

İkinci eser Bademağacı ETÇ II tabakalarında ele geçen bir hançer olup gerek tek perçin deliği gerekse altıgen kesite sahip namlusu açısından genel form itibarıyla Kılıçini örneğinin – uzunluk hariç – tam bir paralelidir⁵⁹. Son eserse Karataş-Semayük'ten mezar buluntusu olarak ele geçmiş bir eserdir⁶⁰. Bu örnek de öncekinde olduğu gibi tek perçin deliği ve geniş zıh yüzeyi ile MÖ 3. Binyılın ikinci yarısında bu tipin bölgedeki temsilcilerinden birini oluşturmaktadır.

⁵² Sonraki bazı yayınlarda Elmalı olarak da geçmektedir.

⁵³ Pace 1921, 63, Fig. 32.

⁵⁴ Bittel 1934, 51, Taf. XXI, 4; bu geç tarihlendirmeye ilgili tartışma yukarıda yapılmıştı.

⁵⁵ Koşay 1934, 92, Fig. VI, Ab-363.

⁵⁶ Przeworski 1967, 142, Taf. XII, 6.

⁵⁷ Stronach 1957, 96-97, Fig. 2, 10.

⁵⁸ *age*, 97.

⁵⁹ Duru - Umurtak 2011, Res. 21.

⁶⁰ Mellink 1969, 322, Pl. 74, Fig. 22; zıh yüzeyinin daha iyi görüldüğü bir fotoğraf için bkz. Şahoğlu – Sotirakopoulou 2011, 322, No. 345.

Değerlendirilen bu son üç örnek, genel form itibarıyla, bu tipin Antalya bölgesinde ETC II döneminden başlayarak bilindiğini ve kullanıldığını gösteren örneklerdir. Bu formun, yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan tipolojik gelişim süreci ışığında ve özellikle Antalya örnekleri göz önüne alındığında, Kılıçını buluntusunu MÖ 3. Binyılın son çeyreği içine ve özellikle 2200 yılları sonrasına tarihlendirmek mümkün gözükmemektedir. 51 cm'lik uzunluğu ve geniş zıh yüzeyiyle tam olarak kısa kılıç kategorisinde değerlendirilebilecek bu eser, MÖ 3. Binyıl ortalarından itibaren hançerlerde kullanılmaya başlanan söz konusu formun gelişmiş ve daha geç tarihli bir versiyonunu temsil etmektedir. Bununla birlikte, sağlamlık açısından dezavantaj oluşturacak nispeten zayıf dili ve tek perçinden oluşan sabitleme sistemi, bu özelliklerin daha gelişkin bir şekilde görüldüğü geç dönem kılıçlarına oranla, MÖ 2. Binyıl öncesine bir tarihlendirme için de dayanak oluşturmaktadır.

MÖ 4. binyıl sonunda Arslantepe örnekleriyle başlayan ve MÖ 2500ler civarında Orta-Kuzey Anadolu örnekleriyle devam eden gelenek, Önasya'nın diğer bölgelerinde ve Ege dünyasında sonradan görülecek kılıçların ilk örneklerinin Anadolu'da üretildiklerini açıkça göstermektedir. Özellikle Alacahöyük, Ahlatlıbel ve Horoztepe örnekleriyle karakterize edilen bu ilk kılıç denemelerindeki formun Anadolu'ya özgü bir hançer tipinden gelişmiş olması ve bu formun diğer bölgelerde hiç görülmemesi ya da çok az görülmesi de bu savı destekleyen diğer bir husustur. Bu doğrultuda Kılıçını örneği de aynı formun ve geleneğin Anadolu'nun güney kıyılarında üretilen ya da çeşitli yollarla bu bölgeye ulaşan bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir; bu bağlamda MÖ 3. Binyıl ortalarından itibaren gerek Kuzeybatı Anadolu gerekse Orta Anadolu Platosu ile kurulan ve çanak-çömlek başta olmak üzere materyal kültürün diğer alanlarında da tespit edilebilen ilişkileri de yansıtmaktadır. Tokat kılıcına benzer bir şekilde, Kılıçını örneğinin kesici yan kenarlarında görülen kullanıma bağlı aşınma izleri, erken dönem kılıçlarının sembolik değere sahip olarak sadece prestij amacıyla üretilmediklerini, aynı zamanda – en azından kesici bir silah olarak – fonksiyonel kullanıma da sahip olduklarını göstermesi açısından da katkı sağlamaktadır. Tipolojik ve fonksiyonel açıdan elde edilen bu sonuçlara ilaveten, Soli Definesi'ndeki eserlerle birlikte düşünüldüğünde Kılıçını örneği, Anadolu'da ortaya çıkan ve gelişen bu tipin ve geleneğin güney kıyıları aracılığıyla Kuzey Suriye başta olmak üzere Önasya'nın diğer bölgelerine aktarılmasında da aracılık etmiş olarak gözükmemektedir.

Figür Listesi⁶¹:

- Fig. 1:** Metinde geçen başlıca merkezleri gösteren harita;
Fig. 2: Kılıçini kılıcı, çizim;
Fig. 3: Kılıçini kılıcı, fotoğraf;
Fig. 4: Kılıçini kılıcı detay, yan kenarlarda kullanıma bağlı izler;
Fig. 5: Kılıcın ilk buluntu durumu (Karain Kazı Arşivi).

⁶¹ Fig. 1’de kullanılan harita Ümit Gündoğan tarafından hazırlanmıştır; Fig. 2’deki çizim de, yazar tarafından yapılan ham çizim üzerinden Emine Akkuş-Koçak tarafından bilgisayar ortamına aktarılmış ve işlenmiştir. Her iki meslektaşına da içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Kaynakça

- Anlağan Ç. – Bilgi, Ö., *Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 1989.
- Bilgi Ö., “Metal Objects from İkiztepe-Turkey”, *Beitraege zur Allgemeinen und Vergleichenden Archaeologie* 6, 1984, 31-96.
- Bilgi Ö., “Some Unstratified Metal Weapons from the East Anatolian Museums”:
Frangipane, M. – Hauptmann, H. – Liverani, M. – Matthiae, P. – Mellink, M. (ed.), *Between The Rivers And Over The Mountains. Archaeologica Anatolica Et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Gruppo Editoriale Internazionale, Rome, 1993, 601-604.
- Bittel K., *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, Istanbuler Forschungen Band 6, Abteilung İstanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches, İstanbul, 1934.
- Bittel K., “Der Depotfund von Soloi-Pompeiopolis”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* Neue Folge XII (XLVI), 1940, 183-205.
- Bittel K., “Einige Kleinfunde aus Mysien und aus Kilikien”, *Istanbuler Mitteilungen* 6, 1955, 113-118.
- Bonnet H., *Die Waffen der Völker des Alten Orients*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1926.
- Di Nocera, G. M., “Metals and Metallurgy. Their Place in the Arslantepe Society Between the End of the 4th and Beginning of the 3rd Millennium BC.”:
Frangipane, M. (ed.), *Economic Centralisation in Formative States. The Archaeological Reconstruction^[1] of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe*, Sapienza Università di Roma, Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità. Studi di Preistoria Orientale Volume 3, Roma, 2010, 255-274.
- Duru R. – Umurtak, G., “Bademağacı Höyüğü'nde (Antalya) Yapılan Tarihöncesi Kazıları Sona Erdi – II”, *TÜRSAB Dergisi* 307, 2011, 30-37.
- Frangipane, M., “The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe during the Late 4th–Early 3rd Millennia BC”:
Ç. Maner – M. T. Howitz – A. S. Gilbert (ed.), *Overtuning Certainties in Near Eastern Archaeology. A Festschrift in Honor of K. Aslihan Yener*, Brill, Leiden, 2017, 186-210.
- Frangipane, M. – Di Nocera, G. M. – Hauptmann, A. – Morbidelli, P. – Palmieri, A. – Sadori, L. – Schultz, M. – Schmidt-Schultz, T., “New Symbols of a New Power in a “Royal” Tomb from 3000 BC Arslantepe, Malatya (Turkey)”, *Paléorient* 27/2, 2001, 105-139.

- Gernez G., *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient: Des origines à 1750 av. J.-C.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sciences de l'Homme et Société. Université Panthéon-Sorbonne-Paris, 2007.
- Gordon D. H., "Swords, Rapiers and Horse-raiders", *Antiquity* 106, 1953, 67-78.
- Klimscha F., "Remarks on the Technical Development of bladed Close Combat-Weapons and the Use of the Earliest Swords", *Eurasia Antiqua* 20/2014, 2018, 219-228.
- Koşay H. Z., "Ahlatlıbel Hafriyatı", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* II, 1934, 3-101.
- Koşay H. Z., *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alacahöyük hafriyatı: 1936'daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1938.
- Koşay H. Z., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951.
- Lloyd S. – Gökçe, N., "Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies* 1, 1951, 21-75.
- Maxwell-Hyslop R., "Daggers and Swords in Western Asia", *Iraq* 8, 1946, 1-65.
- Mellink M. J., "The Royal Tombs at Alaca Hüyük and the Aegean World": Weinberg, S. S. (ed.), *The Aegean and the Near East. Studies Presented to Hetty Goldman on the Occasion of her Seventy-fifth Birthday*, J. J. Augustin Publisher, New York, 1956, 39-58.
- Mellink M. J., "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968", *American Journal of Archaeology* Vol. 73, No. 3, 1969, 319-331.
- Muscarella O. W., *Bronze and Iron. Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art, New York, 1988.
- Pace B., "La zona costiera da Adalia a Side", *Annuario della Scuola Archaeologica di Atene* 1916-1920, 1921, 29-71.
- Palmieri A., "Excavations at Arslantepe (Malatya)", *Anatolian Studies* 31, 1981, 101-120.
- Przeworski S., "Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 vor Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion": S. Strelcyn (ed), *Stefan Przeworski, Opera Selecta*, Instytut Historii Kultury Materialnej, Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1967, 69-351.
- Rezepkin A. D., *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestkaukasien*, Archäologie in Eurasien Band 10, Verlag Marie Leidorf, Rahden, 2000.

- Sandars N. K., "The First Aegean Swords and Their Ancestry", *American Journal of Archaeology* Vol. 65, No. 1, 1961, 17-29.
- Schiek S. – Fischer, F., "Einige frühbronzezeitliche Funde aus Kleinasien", *Fundberichte aus Schwaben* Neue Folge 17, Festschrift für Gustav Riek, 1965, 156-172.
- Schulz C. E., "Zum Aufkommen des Schwertes": Novotná M. – Jobst, W. – Du ová, M. – Kuzmová, K. –Hnila, P., (ed.), *Proceedings of the International Symposium Arms And Armour Through The Ages (From the Bronze Age to the Late Antiquity)*, ANODOS, *Studies of the Ancient World* 4-5/2004-2005, Katedra klasickéj archeológie, Trnavská univerzita, Trnava, 2006, 215-229.
- Stronach D. B., "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia", *Anatolian Studies* 7, 1957, 89-125.
- Stronach D., "Metal Objects": S. Lloyd – Mellaart, J., *Beycesultan 1: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1962, 280-292.
- Şahoğlu, V. – Sotirakopoulou, P., *Karşidan Karşıya. MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2011.
- Tezcan B., "Yeni Horoztepe Buluntuları", *Anadolu/Anatolia* V, 1960, 13-28.
- von Luschan F., "Prähistorische Bronzen aus Kleinasien", *Globus* LXXXI, 1902, 295-301.
- Yadin Y., *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Discovery*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1963.
- Yalçın, Ü. – Yalçın H. G., "Evidence for Early Use of Tin at Tülintepe in Eastern Anatolia", *TÜBA-AR* 12, 2009, 123-142.
- Yalçinkaya I., "Anadolu İskân Tarihinde Katran Dağı", *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, No: III-4, Ankara, 1995, 55-76.
- Yalçinkaya I., "Karain Kazıları, 1993", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt I*, 1995, 1-26.
- Zimmermann T. – Dilek, N. – Önder T. K., "Ein neues Schwert vom Typus 'Arslantepe' – frühmetallzeitliche Waffentechnologie zwischen Repräsentation und Ritual", *Prähistorische Zeitschrift* 86, 2011, 1-7.

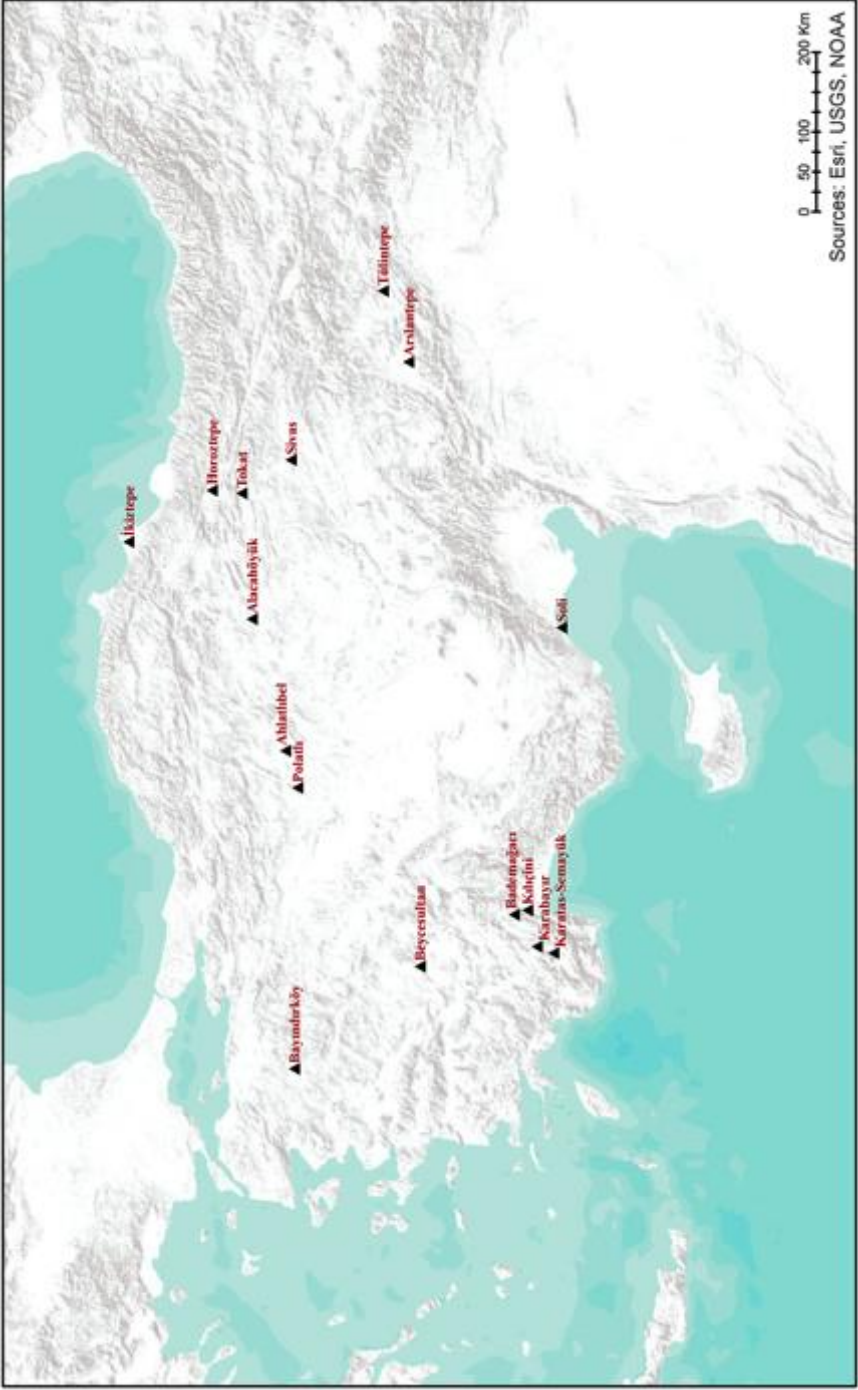

Fig. 1

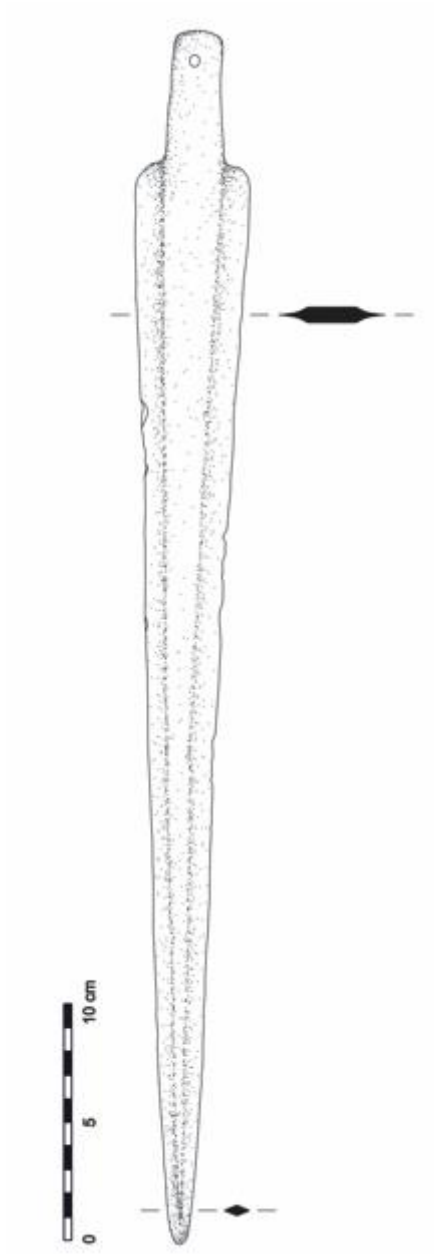

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5